

СЕДЛЕРОВА А. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛИСТИ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО ДО ІЛЬКА БОРЩАКА: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті, в контексті аналізу публікацій перекладів в Україні у 1920-х – 1930-х роках, на матеріалі листів до І. Борщака показується, яких засад перекладу дотримувалася В. Підмогильний, зокрема перекладання і редагування творів А. Франса.

Ключові слова: художній переклад, В. Підмогильний, кооперативні видавництва, І. Борщак, А. Франс.

В статье, в контексте анализа публикаций переводов в Украине в 1920-х – 1930-х годах, на материале писем к И. Борщак показывается то, каких принципов перевода придерживался В. Пидмогильный, а именно переводы и редактирование произведений А. Франса.

Ключевые слова: художественный перевод, В. Пидмогильный, кооперативные издательства, И. Борщак, А. Франс.

In the article, in the context of analysis of context of translations publications in 1920 – 1930-s, on the material of letters to E. Borschak we show which translation principles used V. Pidmohylnyi, while translating and editing works of A. France.

Key words: literary translation, V. Pidmohylnyi, cooperative publishing houses, I. Borschak, A. France.

Мета даного дослідження – проаналізувати листи Валер'яна Підмогильного до Ілька Борщака з позиції вивчення засад і принципів художнього перекладу, яких дотримувалася В. Підмогильний в умовах культурного життя в Україні у 1920-х – 1930-х роках.

Актуальність полягає у тому, що хоча листи В. Підмогильного до І. Борщака були опубліковані у 90-х роках ХХ ст., вони детально не розглядалися в контексті перекладацької діяльності В. Підмогильного. У 2012 році, коли вшановується пам'ять загиблих в Сандормосі важливо привідкрити нові грані перекладацької творчості В. Підмогильного.

Предмет: перекладацька діяльність В. Підмогильного у важких ідеологічних умовах Радянської України 1920-х – 1930-х років.

Об'єктом дослідження є листи В. Підмогильного до І. Борщака.

Матеріал: листи В. Підмогильного до І. Борщака, які охоплюють період з 28 березня по 22 грудня 1930 року, і які зберігаються у ЦДАМЛІМ України.

Наукова новизна: більш повне висвітлення з перекладацької точки зору листів В. Підмогильного до І. Борщака.

У 1920-х – на початку 1930-х років, коли активно творив В. Підмогильний, письменники і перекладачі працювали у надзвичайно складних умовах. З одного боку у цей період відбувалися значні зрушення в культурному житті – в літературі з'явилась велика кількість нових письменників, зростав рівень освіти читацької аудиторії. Але поступово національне культурне життя підпорядковувалося суворій радянській ідеології. Соломія Павличко зазначає, що у цей час відбувалося закріпачення людини, що виявилось в максимальній експлуатації її праці й таланту, диктаті ідеології [1:170].

У ці роки багато українських письменників вдавалися до перекладацької діяльності. Спонукали їх до цього різні причини. М. Стріха, аналізуючи звернення письменників цієї доби до перекладу, виділяє такі чинники: творче самовиявлення; бажання заробити, оскільки за переклади платили хоч якийсь гонорар; єдина можливість реалізації свого творчого потенціалу у тих, кому з політичних причин оригінальну творчість було заборонено [2:153].

Перекладання творів світової літератури в СРСР було культурно-ідеологічним проектом, що задумався і реалізовувався під егідою М. Горького. Причому як пише Б. Сарнов, цитуючи листи М. Горького, вміщені у мемуарах Н. Берберової “Залізна жінка”, за задумом М. Горького деякі книги треба було в перекладі переписати, дописати чи скоротити (серед них могли бути і Гомер, і Стендаль, і Бальзак). До прикладу від С. Маршака М. Горький вимагав перекладу “дуже простою мовою”, зрозумілою колгоспникам [3:118–119]. Втім, видавництво “Всемирная литература” стало надзвичайно важливим культурним явищем. За роки роботи видавництво зосередило навколо себе найпомітніші літературні сили (К. Чуковського, Н. Гумільова, С. Маршака та інших) й стало природнім центром культурного спілкування, не кажучи вже про те, що воно було для великої кількості співробітників єдиним джерелом доходу. Масове видавництво перекладів іншомовних творів у Росії і процес українізації, який охопив творчі кола українських письменників та перекладачів, дали імпульс до створення в Україні подібних видань перекладів іноземних класиків.

На початку 1920-х років в Україні сформувався національний книжковий рух. Видавництва переважно були кооперативними товариствами, така форма стала найпоширенішою завдяки структурній мобільності таких видавництв, ефективності й необтяжливості управління. Видавництва, в яких друкувалися перекладені твори (“Книгоспілка”, “Державне видавництво України”, “Час”) також діяли в умовах жорстокої цензури. Контроль за діяльністю кооперативних та приватних видавництв здійснювало Головне управління у справах літератури та видавництва (Головліт). Головліт постійно звітував вищим органам, що більшість творів писали та редагували люди ворожі радянській владі. Серед таких ворожих згадуються прізвища В. Підмогильного, С. Єфремова, М. Зерова [5:55]. Предметом уваги цензорів була як українська література так і іншомовна. Коли кооперативне видавництво “Книгоспілка” попросило Центральне управління в справах друку (ЦУД) дозволити везти з-за кордону книги, було зазначено, що кожен книгу будуть перевіряти окремо згідно з вимогами радянської цензури [6:279].

Таким чином, через такі ідеологічні заборони перекладачі були позбавлені видань довідкової літератури, іншомовних словників, необхідних для відстеження змін у суспільно-політичному та культурному житті інших країн, і оригіналів самих творів для перекладів було не так багато.

Усвідомити, в яких умовах В. Підмогильному доводилося працювати над перекладами творів французьких письменників, дозволяють листи, з якими В. Підмогильний звертався до Ілька Борщака (1892–1959), українського історика, публіциста, літературознавця, засновника кафедри українознавства у Національній школі східних мов у Парижі. Ці листи (їх 10) зберігаються у ЦДАМЛМ України (Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України) і охоплюють період з 28 березня по 22 грудня 1930 року. Вперше один з листів був опублікований В. Мельником у газеті “Літературна Україна” у 1991 році [7:6], пізніше у тому ж році в журналі “Всесвіт” [8:178–180] з’явилась інша повніша публікація Р. Мовчан, однак, ці публікації не включали тих листів, в яких йдеться саме про переклад. Дослідження повного корпусу листів В. Підмогильного до І. Борщака, на нашу думку, дозволяє зрозуміти, яких принципів

художнього перекладу дотримувався В. Підмогильний, в яких умовах йому доводилося перекладати, зокрема А. Франса, і яким було його ставлення до перекладання та редагування перекладів.

У листі №6 від 25.10.1930 р. до І. Борщака В. Підмогильний інформує про видавництво перекладів з французьких авторів: “З французів у нас перекладають зараз чимало (також і з інших). Мопасана “Книгоспілка” закінчила (10 томів). ДВУ (Державне видавництво України) кінчає Золя (вийшло 18 томів). Франс, Бальзак робляться. Так само Фльобер (вийшли т. 1 “Мадам Боварі”, т. 2 “Салямбо”) і Гюго. Готується чимала антологія французької поезії, переклади першорядні, я читав дещо в рукопису. Зовсім виготовлений до друку томик Беранже. Але темп виходу книжок дуже повільний” [4:6].

У цей час В. Підмогильний працював над перекладами творів Гі де Мопассана “Монт-Оріоль”, Анатолія Франса “Пінгвінський острів”, “На білому камені”, “Вербовий манекен”, “Тінявий берест”, “Корчма королеви Педок” й над перекладами оповідань Анатолія Франса.

В. Підмогильний дбав про високу якість перекладів, тому перевіряв кожен власну назву та реалію. Якщо не міг зарадити сам, то питав думку фахівців. “Я працюю тепер над виданням збірки творів Ан. Франса на 25 томів для В-ва “Книгоспілки”, до якого маю так само подати всі потрібні примітки. Твори Ан. Франса, більше ніж будьчій, сповнені іменами, які коментувати, не маючи під рукою добірних і нових французьких словників, часом буває просто неможливо. Така незмога мені й трапилась у творі “На білому камені”, де автор згадує дрібніші імена з новішої французької наукової літератури та красного письменства. Я ж до своїх послуг маю тільки великого Ляруса /17 томів/ старого видання та Велику Британську Енциклопедію з 1912 року. Новіших виданні Ляруса в Києві, та мабуть і взагалі на Україні, немає. Фахівці також не змогли мені зарадити” [4:1]. В. Підмогильний просить І. Борщака пояснити такі імена: *Maurice Spronck*, *Daniel Halévy*, *Ular*, *Jean Finet* і реалію “*Trublions*”. У своїх примітках до перекладу В. Підмогильний, отримавши допомогу, подав: “Моріс Спронк – літературний і театральний критик 90 років минулого століття; Даніель Алеві – живий нині французький літератор і публіцист, редактор періодичних збірників; Юляр – видатний французький кінолог,

помер на початку ХХ ст.; Жан Фіне – французький літератор (помер 1924 р.), автор кількох студій про раси, зокрема “Філософії довговічності”, яку Франс має на увазі; “трюбліони” – середньовічне французьке слово (*trubliions*), яке Франс запозичив у Рабле; означає воно – ті, що викликають заворушення, бунтарі” [9:221–222]. “На білому камені” – філософський роман, в якому А. Франс подає свої погляди на історію, на майбутнє людства, висловлює свої політичні судження та свою філософію. Переклад і редагування такого твору потребували досконалого знання суспільно-політичного та культурного життя Франції і В. Підмогильний поставився до цього надзвичайно відповідально.

До кожного перекладу творів Анатолія Франса В. Підмогильний подає примітки з невідомими, на його думку, іменами діячів чи назвами понять. У післямові до перекладу “Корчма королеви Педок” В. Підмогильний стверджує, що, на його погляд, не зовсім доречно давати до белетристичного твору коментарі та примітки, оскільки, по-перше, художній твір може викликати різні враження в читачів, по-друге, “коли я читаю”, – пише В. Підмогильний, – “твір белетристичний, – пощо мені має лізти під руку псевдо-наукова нотація із своїми балачками про речі та імена з енциклопедією побіжно згаданих в автора назв, імен, місць і творів?” [10:III]. Проте, на думку В. Підмогильного, сучасна йому європейська література оперує точним, добре вивіреном фактичним та культурно-історичним матеріалом. І А. Франс, як ерудит і філософ, всю свою ерудицію покладав на те, “щоб сухий кістяк романа та основні свої, здебільшого сумні, думки убрати в живу форму всякого цікавого культурній людині знання” [10:VI]. Тому, щоб пояснити усі поняття суспільно-політичного й культурного життя, В. Підмогильний подавав таку кількість приміток після перекладів творів А. Франса.

У тих же листах до І. Борщака В. Підмогильний зізнається, що Анатоль Франс є його улюбленим письменником, і працювати над ним йому надзвичайно приємно, тому його переклади він “дуже пильнує в міру свого знання французької та української мови” [4:7]. Працюючи над виданням творів А. Франса, В. Підмогильний зіткнувся ще з однією проблемою, а саме нестачею повної бібліографії творів письменника. Тому ще раз він звертається за допомогою до І. Борщака: “я не маю повної збірки його (Анатолія Франса) творів, і навіть повної його бібліографії, тому не міг

правильно збудувати українського видання. Але була нагода його почати, і я мусів її використати, сподіваючись надалі виправити хиби. Сам я, на превеликий жаль, не маю жодної змоги виписати з закордону жодної книжки. Обіцяло В-во, але так і досі... Остання моя надія на те, що в Німеччині вийде переклад мого “Міста” (переклад уже готовий) і я, якщо мені приділять якийсь гонорар, уживу його передусім на придбання Франса” [4:7].

Таким чином, працюючи в надзвичайно складних умовах радянської дійсності тих часів, В. Підмогильний, позбавлений можливості друкувати власні твори, і звернувшись до перекладання, не ставився до нього як до звичайного заробітчанства, обирав для перекладу тих авторів, які були йому близькі за інтелектом, духом і стилем, не толерував спрощеного підходу до перекладів, дбав про повне відтворення в українських перекладах багатства ідей та стилю творів французьких письменників.

У 2012 році вшановуються 75-і роковини масових розстрілів української інтелігенції в Сандормосі. У цьому ж урочищі було розстріляно й Валер’яна Підмогильного. Українська література лишилася талановитого письменника у надзвичайно ранньому віці, і його талант прозаїка не встиг цілком розкритися [11]. Не тільки його власна проза, але і його перекладацька спадщина переконують у безмежжі тої втрати, яку зазнала українська культура й українське інтелектуальне життя із знищенням В. Підмогильного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
2. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням : [монографія] / Максим Стріха. – К. : Факт – Наш час, 2006. – 344 с.
3. Сарнов Б. Сталин и писатели : [монографія] / Бенедикт Михайлович Сарнов. – М. : ЭКСМО, 2008. – кн. 1. – 829 с.
4. ЦДАМЛМ України / Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва. – Ф. 107. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1–12.
5. ЦДАВО України / Центральний державний архів вищих органів влади. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 724. – Арк. 55.
6. Костик Є. Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х років / Євген Костик // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – № 11 – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 274–292.
7. З листування : [листи В. Підмогильного до І. Борщака (1930), М. Зерова (1932), К. Червінської (1935) / публ. В. Мельника] // Літ. Україна. – 31 січ 1991. – С. 6.
8. Листи до Ілька Борщака : [квіт. – груд. 1930 р.] // Підгот. тексту та приміт. Р. Мовчан // Всесвіт. – 1991. – №12. – С. 178–180.
9. Франс А. Твори у 8 т. / Анатоль Франс ; [пер. з фр.] // На білому камені. – Книгоспілка, 1930. – Т. 3. – 226 с.
10. Франс А. Корчма королеви Педок / Анатоль Франс ; [пер. з фр.] – К. : Книгоспілка, 1929. – 194 с.
11. Томак М. Якою була б цивілізація, якби не Сандармох ... [Електронний ресурс] // День. – 2012. – Режим доступу до газети : <http://incognita.day.kiev.ua/yakoyu-bula-b-czivilizacziya-yakbi-ne-sandarmox.html>